

A Critique of Turki ibn Ali's View on the Takfir of a Ruler Who Does Not Rule by What Allah Has Revealed

Hasan Zarnoshe Farahani¹, and Muhammad Hosayn Zarnoshe Farahani²

1. *Corresponding Author*, Associate Professor in Department of Theology and Islamic Studies, Shahid Rajaei Teacher Training University, Tehran, Iran. Email: zarnoshe@sru.ac.ir
2. MA of Quranic and Hadith Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: hoseinzarnoshe@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received
20 January 2025
Received in revised form
22 February 2025
Accepted
26 February 2025
Available online
23 August 2025

Keywords:

Turki al-Bin 'ālī,
takfir,
hukm bi-ghayr mā anzala
Allāh,
al-Nawāqid al-Islāmiyya
al-'Ashara

ABSTRACT

Turki bin 'Alī (1984–2017) was one of the most prominent clerics of the takfirī group known as the Islamic State (ISIS). He produced numerous sermons and works aimed at providing a religious veneer for ISIS and its atrocities, including a commentary on Muḥammad ibn 'Abd al-Wahhāb's the Ten Nullifiers of Islam (al-Nawāqid al-Islāmiyya al-'Ashara). The fourth of these ten nullifiers is "ruling by other than what God has revealed (al-ḥukm bi-ghayr mā anzala Allāh)." From al-Bin 'ālī's perspective, this act possesses six distinct grades. With the exception of the first grade—mere sin—the remaining five, namely: 1) ruling by other than what God has revealed on a specific matter; 2) replacing God's ruling with another; 3) legislating a ruling in place of God's; 4) claiming an absolute right to legislate; and 5) suspending divine rulings by force, all necessitate the legal ruling (hukm fiqhī) of takfir (excommunication) and expulsion from the fold of Islam. This article examines and critiques al-Bin 'ālī's viewpoint using a "descriptive and analytical" methodology. The research findings indicate that al-Bin 'ālī's claim regarding the excommunication of one who rules by other than what God has revealed is, first, fraught with internal contradiction and incoherence, as he should have consistently applied the conditions of istiḥlāl (deeming the forbidden permissible) or istikbār (arrogant refusal) for takfir across all grades of this nullifier. Second, it contravenes the teachings of the Qur'ān and the Sunna concerning the distinction between Islām (submission) and imān (faith), and between doctrinal unbelief (kufr i' tiqādī) and practical unbelief (kufr ' amālī). Third, it is predicated on an unsubstantiated hermeneutical principle that has distanced al-Bin 'ālī from the exegetical tradition of Ahl al-Sunna wa-l-Jamā'a (the Sunni orthodoxy).

Cite this article: Zarnoshe Farahani, H., & Zarnoshe Farahani, M. H. (2025). A Critique of Turki ibn Ali's View on the Takfir of a Ruler Who Does Not Rule by What Allah Has Revealed. *Theology Journal*, 12(1), 165-182. <https://doi.org/10.22034/pke.2025.20366.1953>

Introduction

This article presents a critical analysis of the views of Turkī al-Bin‘alī (1984–2017), a prominent muftī and ideologue of the takfīrī group ISIS, concerning the Islamic legal concept of *ḥukm bi-ghayr mā anzal Allāh* (ruling by other than what God has revealed). Al-Bin‘alī authored numerous works and delivered speeches to theologically justify the actions and atrocities of ISIS. Among these is his commentary on Muḥammad ibn ‘Abd al-Wahhāb's renowned treatise, *Nawāqid al-Islām al-‘Asharah* (The Ten Nullifiers of Islam). This study focuses on al-Bin‘alī's exposition of the fourth nullifier, *ḥukm bi-ghayr mā anzal Allāh*, which he categorizes into six distinct degrees. He contends that, with the exception of the first degree (classified as a mere sin), all other manifestations of this act constitute major disbelief (*kufīr akbar*), leading to the perpetrator's excommunication (*takfīr*) from Islam. These advanced degrees include: ruling in a specific case contrary to God's law, systematically substituting divine law, legislating laws to replace God's law, claiming the absolute right to legislate, and forcibly suspending the implementation of divine ordinances.

Methodology

The research method employed in this paper is descriptive and analytical. It involves a systematic description and rigorous critical examination of al-Bin‘alī's theological arguments, jurisprudential reasoning, and exegetical methodology concerning the concept of ruling by non-divine law.

Findings

The research reveals that al-Bin‘alī's claims regarding the *takfīr* of one who rules by other than what God has revealed are predicated on three fundamental flaws:

1. **Internal Contradiction and Incoherence:** A significant inconsistency exists in al-Bin‘alī's framework. For the first degree of *ḥukm bi-ghayr mā anzal Allāh* (i.e., common sins), he stipulates that *takfīr* is only applicable if the act is accompanied by *istiḥlāl* (the belief that the forbidden act is permissible). However, for the subsequent degrees, he dismisses this requirement, deeming the mere commission of the act sufficient for excommunication. This contradictory approach is logically untenable; if creedal assent (*istiḥlāl*) is a necessary condition for pronouncing *takfīr* upon a sinner, it is inconsistent to waive this condition for other forms of ruling by non-divine law. If al-Bin‘alī were to consistently apply the condition of *istiḥlāl* or conscious defiance (*istikbār*), he would be unable to declare *takfīr* upon many Muslim rulers who, while acknowledging the sanctity of divine law, may violate it due to negligence or worldly desires.

2. **Conflict with the Qur'an and Prophetic Sunnah:** This flaw arises from al-Bin'alī's conflation of the distinct concepts of *Islām* (submission) and *īmān* (faith), and his failure to differentiate between *kufr i'tiqādī* (disbelief of creed, or *kufr akbar*) and *kufr 'amalī* (disbelief of action, or *kufr aṣghar*). The Qur'an establishes *Islām* as a broader category than *īmān*; submission to God is achieved through the verbal profession of faith (*shahādatayn*), whereas true faith is manifested through actions. Similarly, scripture and prophetic traditions distinguish between major disbelief, which is antithetical to *Islām*, and minor disbelief, which is antithetical to the perfection of *īmān* but does not expel an individual from the fold of Islam. By treating all forms of *kufr* as major creedal disbelief, al-Bin'alī erroneously issues rulings of apostasy. According to established Islamic sources, an individual who has pronounced the *shahādatayn* cannot be declared a disbeliever (*kāfir*) solely for the act of ruling by non-divine law, nor can their life be deemed forfeit.
3. **Reliance on Unfounded Exegetical Principles:** Al-Bin'alī bases his arguments on unsound interpretive rules, notably a principle he incorrectly attributes to Ibn Taymiyyah, which claims that the term *kufr*, when appearing with the definite article 'al-' (e.g., *al-kāfirūn*), exclusively denotes major disbelief (*kufr akbar*). This is a misrepresentation of Ibn Taymiyyah's position, who himself interpreted Qur'an 5:44—a key verse in this debate—as pertaining specifically to the Jews and did not sanction its use for the blanket *takfir* of Muslims. Furthermore, from a grammatical perspective, the definite article in this context functions as a relative pronoun (*al-maṣūl al-ismī*) and does not signify the ultimate degree of disbelief. This exegetical premise is therefore inconsistent with the Qur'an, the Sunnah, and the established views of early Muslim scholars and classical grammarians.

Conclusion

In conclusion, this paper demonstrates that Turkī al-Bin'alī's extremist interpretation of *ḥukm bi-ghayr mā anzal Allāh* is fundamentally at odds with the established exegetical principles of Ahl al-Sunnah, authentic prophetic narrations, and accepted linguistic and grammatical norms. The primary deficiencies in his thesis are his failure to maintain the critical distinction between creedal disbelief and practical disbelief, and his unwarranted generalization of rulings specific to polytheism (*shirk*) to actions that may arise from error, ignorance, or personal weakness, without necessarily

nullifying an individual's Islam. This approach disregards the rich interpretive and jurisprudential heritage of Sunni Islam and ultimately serves to legitimize the widespread and indiscriminate excommunication (*takfir*) of Muslims.

Author Contributions: First Author: 70%. Second Author: 30% (References and editing).

Data Availability Statement: Not Applicable.

Acknowledgements: No acknowledgements are made.

Ethical Considerations: The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and misconduct.

Funding: This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process: No artificial intelligence was used.

نقد دیدگاه ترکی بن علی در تکفیر «حاکم بغیر ما انزل الله»

حسن زرنوشه فراهانی^۱ ID، و محمدحسین زرنوشه فراهانی^۲ ID

۱. نویسنده مسئول، دانشیار گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران. رایانامه: zarnooshe@sru.ac.ir
۲. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. رایانامه: hoseinzarnooshe@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۰۱

کلیدواژه‌ها:

داعش،

ترکی بن علی،

تکفیر،

حاکم بغیر ما انزل الله،

نواقض الاسلام العشره

ترکی بن علی (۱۹۸۴-۲۰۱۷) از مشهورترین مفتیان گروه تکفیری داعش است. وی سخنرانی‌ها و آثار متعددی در راستای دینی جلوه دادن داعش و جنایات آن‌ها دارد که از جمله آن‌ها شرح کتاب *نواقض الاسلام العشره* محمد بن عبدالوهاب است. چهارمین مورد از این نواقض ده‌گانه «حکم بغیر ما انزل الله» است که از دیدگاه بن علی شش مرتبه دارد و به‌جز مرتبه اول آن یعنی گناه، باقی موارد یعنی حکم بغیر ما انزل الله در مسئله‌ای خاص، تبدیل حکم خدا به حکمی دیگر، تشریح حکمی به جای حکم خدا، ادعای حق تشریح مطلق و تعطیل کردن احکام الهی با استفاده از زور، موجب صدور حکم فقهی تکفیر و خروج از اسلام می‌شوند. مسئله این مقاله، بررسی و نقد دیدگاه بن علی با روش «توصیف و تحلیل» است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که مدعای بن علی در تکفیر «حاکم بغیر ما انزل الله»، اولاً دچار تعارض و اضطراب درونی است و او باید شرط استحلال و یا استکبار را در تکفیر تمام مراتب «حکم بغیر ما انزل الله» لحاظ کند؛ ثانیاً معارض با آموزه‌های قرآن و سنت، در تفکیک اسلام از ایمان و کفر اعتقادی از کفر عملی، است؛ و ثالثاً مبتنی بر قاعده تفسیری بی‌اساسی است که موجب دوری بن علی از میراث تفسیری اهل سنت گشته است.

استناد: زرنوشه فراهانی، حسن؛ زرنوشه فراهانی، محمدحسین (۱۴۰۴). نقد دیدگاه ترکی بن علی در تکفیر «حاکم بغیر ما انزل الله». *پژوهشنامه کلام*، ۱۲(۱)، ۱۶۵-۱۸۲. <https://doi.org/10.22034/pke.2025.20366.1953>

مقدمه

محمد بن عبدالوهاب (۱۷۰۳-۱۷۹۲)، بنیان‌گذار فرقه وهابیت، تألیفاتی در زمینه‌های اعتقادی و فقهی دارد که از مهم‌ترین آن‌ها نوشته‌ای بسیار مختصر با عنوان *نواقض الاسلام/العشرة* است. وی در این نوشته، ده چیز را موجب خروج از اسلام و ورود به دامنه کفر معرفی کرده است، که عبارت‌اند از: ۱. شرک در عبادت؛ ۲. واسطه گرفتن در شفاعت؛ ۳. عدم تکفیر مشرکان؛ ۴. برتر دانستن حکم غیر پیامبر بر پیامبر؛ ۵. بغض و کینه نسبت به تعالیم پیامبر؛ ۶. مسخره کردن دین خدا؛ ۷. سحر و جادو؛ ۸. پشتیبانی از مشرکان علیه مسلمانان؛ ۹. اعتقاد به امکان خروج از شریعت پیامبر؛ ۱۰. اعراض عملی و علمی از دین خدا (ابن عبدالوهاب، بی‌تا، صص. ۲-۵). بر این اساس، هر مسلمانی که مرتکب یکی از این نواقض گردد، بلافاصله تکفیر شده و قتل او واجب می‌گردد (ابن فوزان، ۱۴۲۶ق، ص. ۳۹). شروح متعددی^۲ که بر این رساله نوشته شده، بیان‌گر میزان اهمیت آن در نظر وهابیت است. از جدیدترین آن‌ها شرح *نواقض الاسلام/العشرة* از ترکی بن علی (متولد ۱۹۸۴ در محرق بحرین؛ متوفای ۲۰۱۷م در رقه سوریه) از مفتیان معروف گروه تکفیری داعش است که در طی سال‌های ۲۰۱۵-۲۰۱۷، مسئولیت شرعی داعش در سوریه را بر عهده داشت. در حقیقت، مسئولیت اصلی ترکی بن علی و امثال او، فراهم آوردن توجیهاتی ایدئولوژیک برای اقدامات وحشیانه داعش بوده و شرح رساله *نواقض الاسلام* محمد بن عبدالوهاب نیز در همین راستا قابل تحلیل است؛ زیرا داعش با استناد به این نواقض ده‌گانه، بسیاری از مسلمانان اعم از شیعه و سنی را مرتد دانست و به طرز فجیعی به شهادت رساند.

لذا، این مقاله با تمرکز بر یکی از این نواقض ده‌گانه، یعنی مسئله «حکم بغیر ما انزل الله»، به بررسی دیدگاه ترکی بن علی در این خصوص پرداخته و سؤالات ذیل را محور کار خود قرار داده است:

- (۱) ادله ترکی بن علی در تکفیر «حاکم بغیر ما انزل الله» چیست و چه گستره‌ای را در بر می‌گیرد؟
- (۲) چه نقدهایی بر دیدگاه ترکی بن علی در تکفیر «حاکم بغیر ما انزل الله» وارد است؟

پیشینه

در بررسی پیشینه این تحقیق می‌توان به دو مقاله با عناوین «نقد دیدگاه سلفیان جهادی در تفسیر آیه حاکمیت» از علی ملاموسی میدی و حامد پور رستمی (۱۳۹۵، صص. ۹۵-۱۱۴) و «بررسی آراء مفسران اهل سنت و نوسلفیه درباره مفهوم حکم در آیه وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» از حمید ایماندار و محمدعلی رضایی کرمانی (۱۳۹۸، صص. ۹۵-۱۰۴) اشاره کرد. مقاله اول دلالت آیه حاکمیت بر کفر اکبر را نفی کرده و مقاله دوم مفهوم «حکم بغیر ما انزل الله» بر مبنای تفاسیر اهل سنت تبیین کرده و نتیجه گرفته است که تفسیر گروه‌های تکفیری از مفهوم «حکم بغیر ما انزل الله» با تفسیر قاطبه مفسران بزرگ اهل سنت در تعارض است. عبدالمحمد شریفات نیز

^۲ برخی از این شروح به ترتیب تاریخ نگارش آن‌ها عبارت‌اند از: شرح *نواقض الاسلام* از احمد بن صالح طویان؛ *سیل السلام* شرح *نواقض الاسلام* از عبدالعزیز بن عبدالله بن باز؛ شرح *شروط لاله الا لله و نواقض الاسلام* از محمد امان جامی؛ شرح *نواقض الاسلام* از عبدالرحمن بن ناصر براك؛ تبصیر *الانام بشرح نواقض الاسلام* از عبدالعزیز بن عبدالله راجحی؛ شرح *نواقض الاسلام* از صالح بن فوزان؛ *الاعلام بتوضیح نواقض الاسلام* از عبدالعزیز بن مرزوق طریفی؛ *التبیین شرح نواقض الاسلام* از سلیمان ناصر بن عبد الله علوان؛ شرح *نواقض الاسلام* از ناصر بن احمد عدنی.

در این باره، دو اثر دارد: یکی کتابچه‌ای با عنوان حکم بغیر ما انزل الله (۱۳۹۶) و دیگری رساله دکتری او با عنوان «بررسی و نقد دیدگاه سلفیان جهادی در مسئله حکم بغیر ما انزل الله» که در سال ۱۴۰۰ در دانشگاه ادیان و مذاهب دفاع شده است. وی پس از بررسی ادله تکفیری‌های مسلح در مسئله حکم بغیر ما انزل الله به این نتیجه رسیده که برداشت آنان از آیات قرآن، برداشت نادرستی است و آیات مورد استناد آنان قابل انطباق بر حکام و مردم مسلمان کنونی نیست؛ زیرا قوانین وضع شده از سوی حکام و یا مجالس و پارلمان‌ها عموماً برای تنظیم امور مسلمانان هستند و با اصول کلی اسلام منافات ندارند، و کلیت ادعاشده از سوی تکفیری‌های مسلح مبنی بر اینکه تمام حکام یا کسانی که چنین قوانینی را وضع می‌کنند و یا حکم الهی را ترک می‌کنند، کافرند، نادرست است و نهایت چیزی که درباره برخی از آنان می‌توان گفت این است که آنان مسلمان فاسق هستند. اما کسانی که قصد استحلال حکم الهی داشته و یا از روی عناد یا جحد، چنین اعمالی را مرتکب شوند و یا برای خود شأن ربوبیت و یا الوهیت قائل باشند و با این فرض قانونی را وضع و یا تثبیت و اجرا نمایند، بدون تردید حکم آن‌ها شرک و کفر خواهد بود.

اما در مقاله حاضر، علاوه بر بررسی و نقد جایگاه آیه مذکور در اندیشه بن علی، دیگر جوانب دیدگاه او مانند مراتب مختلف حکم بغیر ما انزل الله و حکم فقهی آن‌ها و سایر ادله قرآنی و روایی مورد استناد او نیز مورد بررسی و نقد قرار گرفته است. بن علی به عنوان یکی از نمایندگان جدید فکری و عملی اندیشه تکفیری، تلاش کرده تا با در نظر گرفتن اشکالات قبلی وارد بر دیدگاه تکفیری‌ها، و با استناد به آیات و روایات بیشتر، تبیین دقیق‌تر و قابل دفاع‌تری از اندیشه تکفیری ارائه کند که همین مسئله، ضرورت مطالعه انتقادی دیدگاه او را ایجاب می‌کند و وجه نوآوری مقاله نیز در همین نکته نهفته است.

تبیین دیدگاه ترکی بن علی در تکفیر «حاکم بغیر ما انزل الله»

چهارمین ناقض اسلام معرفی شده از سوی محمد بن عبدالوهاب در رساله «نواقض الاسلام»، «حکم بغیر ما انزل الله» است. وی در این باره می‌نویسد: کسی که اعتقاد دارد چیزی غیر از هدایت پیامبر (ص) کامل‌تر از هدایت اوست، یا حکم غیر پیامبر (ص) بهتر از حکم آن حضرت است -مانند کسی که حکم طواغیت را بر حکم پیامبر (ص) ترجیح می‌دهد- کافر است (ابن عبدالوهاب، بی‌تا، ص. ۳).

ترکی بن علی در شرح این عبارت با استناد به روایتی از پیامبر (ص) که فرموده «فَإِنَّ خَيْرَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ وَ خَيْرُ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ» (مسلم بن حجاج، ۱۴۱۲ق، ج. ۲، ص. ۵۹۲) (بهترین سخن، کتاب خدا و بهترین هدایت، هدایت محمد است) و با استناد به آیه: «أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنْ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ» (ماتده ۵۰) می‌گوید: «یکی از امور بدیهی و قطعی نزد مسلمانان، برتر بودن احکام خداوند بر دیگر احکام است... اما کسانی که قلوبشان مبتلا به فساد و شک و نفاق و مرض است، احکام جاهلیت اعم از جاهلیت نخستین یا معاصر را بر احکام الهی ترجیح می‌دهند» (بن علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۶۶).^۴ به اعتقاد او طبق فرموده پیامبر (ص) که: «أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفَةُ السَّمْحَةُ» (بخاری، ۱۴۱۰ق، ج. ۱، ص. ۳۹) (بهترین و محبوبترین دین، نزد خداوند

^۴ با توجه به اینکه بن علی، این مطالب را در سخنرانی و به صورت شفاهی بیان کرده، روایات مورد استناد او، در غالب موارد به صورت ناقص یا متفاوت با اصل روایت بیان شده است. از این رو در این مقاله، یکایک روایات از منابع اصلی استخراج و ذکر گردیده است.

همان کیش خفیف است که آسان است)، تطبیق و اجرای احکام شریعت در جامعه بسیار آسان است. اما بیمار دلان با بهانه‌های مختلف از این کار سرپیچی می‌کنند (بن‌علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۶۶).

وی با مقایسه دوران حکومت پیامبر (ص) با زمان معاصر، کثرت گناهیانی نظیر شراب‌خواری، اختلاس، زنا، محصنه، انواع دزدی‌ها و قتل‌ها در دوران کنونی را، ناشی از حذف حاکمیت خداوند متعال و جایگزینی آن با قوانین وضع‌شده توسط حاکمان می‌داند، درحالی‌که این گناهان، در حکومت پیامبر اکرم (ص) بسیار کمتر رخ می‌دادند (بن‌علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۶۷).

بن‌علی، در رد ادعای افرادی که با استناد به تعبیر «من اعتقد» در جمله محمد بن عبدالوهاب می‌گویند «کلام محمد بن عبدالوهاب ناظر بر اعتقاد است و نه عمل»، می‌گوید: اولاً: کلام محمد بن عبدالوهاب دلالت بر حصر ندارد و اگر بنای بر حصر بود باید این‌گونه می‌گفت که: «لا یکفر حتی یعتقد» (بن‌علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۶۹)؛ ثانیاً: کسی که چیزی را رها می‌کند و به چیز دیگری تمایل می‌یابد، به ضرورت عقلی، اعتقاد به برتری شیء دوم بر اولی دارد (بن‌علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۷۱).

مراتب «حکم بغیر ما انزل الله» و حکم فقهی آن‌ها

از نظر ترکی بن‌علی «حکم بغیر ما انزل الله» شش مرتبه دارد که حکم فقهی آن‌ها با یکدیگر متفاوت است. این مراتب به ترتیب از اخف به اشد عبارت‌اند از:

نخستین مرتبه «حکم بغیر ما انزل الله» گناه است. به‌طور مثال سرقت، زنا و شرب خمر، هیچ‌یک حکم الهی نیستند.^۵ بنابراین کسی که آن‌ها را انجام دهد، مرتکب «حکم بغیر ما انزل الله» شده است. اما این مرتبه از «حکم بغیر ما انزل الله»، طبق اجماع علما، مادامی که مرتکب آن، معاصی را حلال نداند، موجب صدور حکم فقهی تکفیر و خروج از دین نمی‌شود (بن‌علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۷۳).

دومین مرتبه «حکم بغیر ما انزل الله»، آن است که حاکم، در عموم مسائل مطابق کتاب خدا و سنت پیامبر (ص) حکم می‌کند، اما در مسئله یا واقع‌های خاص به دلیل شهوت یا دریافت رشوه یا قرابت و عداوت، «بغیر ما انزل الله» حکم می‌کند یا «حکم بما انزل الله» را ترک می‌کند، بدون اینکه این کار را حلال بداند، که هر دو حالت مصداق «حکم بغیر ما انزل الله» هستند. علما درباره حکم این مرتبه اختلاف نظر دارند؛ برخی مانند عبدالله بن مسعود، طبرانی و ابن حجر هیثمی، این حالت را موجب کفر و خروج از دین می‌دانند؛ و برخی دیگر مانند ابن عباس، طاووس یمانی و ابن‌قیم معتقدند که این حالت موجب کفر و خروج افراد از دین نمی‌شود (بن‌علی، ۱۴۴۱ق، صص. ۷۳-۷۶). البته بن‌علی در قسمتی دیگر از توضیحات خود، تکفیر این مرتبه را ترجیح می‌دهد (بن‌علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۸۶).

مرتبه سوم «حکم بغیر ما انزل الله»، تبدیل احکام الهی به احکام دیگر اعم از تبدیل حکم کلی یا جزئی به احکام دیگر است. به‌طور مثال در شرایطی که تمام شروط برای صدور حکم قطع دست سارق فراهم است، اما

^۵ باید توجه نمود که این بیان بن‌علی با اشکال مواجه است و آن اینکه وی تفاوت میان حکم و موضوع را دریافته است. توضیح آن که تاکنون هیچ‌یک از علمای اسلامی، گناهیانی مانند سرقت، زنا، شرب خمر و... را حکم بغیر ما انزل الله ندانسته است، بلکه حکم به جواز آن‌ها، حکم بغیر ما انزل الله است و میان این دو مقوله تفاوت بسیاری است.

حاکم، این حکم را به پنج ماه حبس تبدیل نماید. این مرتبه به اجماع علما موجب کفر و خروج از دین می‌شود (بن علی، ۱۴۴۱ق، صص. ۷۶ و ۷۷). بن علی برای اثبات کفر در این مرتبه از «حکم بغیر ما انزل الله»، به آیات: «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» (مائده ۴۴)، «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (مائده ۴۵) و «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (مائده ۴۷) استناد می‌کند و کفر، ظلم و فسق مذکور در این سه آیه را به معنای کفر، ظلم و فسق اکبر تلقی می‌کند و سبب نزول این آیات را نیز مؤید این مطلب می‌داند.

سبب نزول این آیات طبق نقل احمد بن حنبل این گونه است: مردی یهودی را به دلیل عمل زنا، با صورتی سیاه و بدنی تازیانه خورده از کنار رسول خدا (ص) عبور دادند. پیامبر (ص) از آنان پرسید: آیا حد زنا در کتاب شما به این صورت است؟! گفتند: آری. پیامبر (ص) یکی از علمای یهود را دعوت کرد و به او گفت: تو را به خداوندی که تورات را بر موسی نازل کرد سوگند می‌دهم، آیا حد زنا را در کتابتان این گونه می‌یابید؟ گفت: خیر، اگر مرا قسم نمی‌دادی به تو نمی‌گفتم. حد زنا در کتاب ما سنگسار است، اما چون این عمل در میان اشراف‌زادگان ما زیاد شده، هرگاه بزرگ‌زاده‌ای را می‌گرفتیم، او را رها می‌کردیم و اگر فرد ضعیفی چنین عملی انجام می‌داد، حد را بر او اقامه می‌کردیم. سپس گفتیم: بیایید بر حکمی توافق کنیم که بتوانیم آن را بر اشراف‌زاده و افراد معمولی اجرایی نماییم، پس بر سیاه کردن چهره و تازیانه زدن توافق نمودیم. رسول خدا (ص) فرمودند: پروردگار! من اولین کسی هستم که امر تو را اجرا می‌کند، بعد از اینکه آن را ترک کرده بودند. بعد دستور داد تا او را سنگسار کردند و سپس خداوند آیه «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزَنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ...» را نازل کرد ولی آن‌ها گفتند اگر حکم زانی به جلد (تازیانه) و تحمیم (سیاه کردن صورت) باشد، آن را قبول می‌کنیم در غیر این صورت از آن دوری می‌کنیم. تا اینکه آیات و مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ که درباره‌ی یهود است تا آیه‌ی و مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ، و مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ نازل شد. راوی می‌گوید: شأن نزول تمام این آیات در مورد کفار است (ابن حنبل، ۱۴۱۶ق، ج. ۳۰، صص. ۴۸۹-۴۹۱). طبق این سبب نزول، به مجرد تبدیل حکم رجم زانی به جلد (تازیانه) و تحمیم (سیاه کردن صورت) از سوی یهود، خداوند این آیات را درباره‌ی آن‌ها نازل فرمود و آن‌ها را تکفیر کرد که قطعاً مراد از این تکفیر، کفر اکبر است (بن علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۸۱).

بن علی در پاسخ کسانی که کفر مذکور در آیه ۴۴ سوره مائده را به معنای کفر اصغر و هم‌ردیف ظلم و فسق می‌دانند، به آیاتی نظیر: «وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (بقره ۲۵۴)، «يَا بَنِيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» (لقمان ۱۳)، «وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ» (کهف ۵۰)، «وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ» (عنکبوت ۴۷) و «وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ» (عنکبوت ۴۹) اشاره می‌کند که از دیدگاه او بیان‌گر کفر، ظلم و فسق اکبر هستند و لذا نتیجه می‌گیرد که تعابیر کفر، ظلم و فسق در تمام قرآن در معنای اکبر آن‌ها به کار رفته‌اند (بن علی، ۱۴۴۱ق، صص. ۷۷-۸۰).

چهارمین مرتبه «حکم بغیر ما انزل الله» تشریح حکمی به جای حکم خدا از سوی حاکم است. در مرتبه قبیل حکم خدا به حکم بشر تبدیل می‌شود، اما در این مرتبه از اساس حکم جدیدی وضع می‌شود که به اجماع علما موجب کفر و خروج از دین است و آیات «أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْتِ بِهِ اللَّهُ» (شوری ۲۱)،

«وَإِنْ أَعْطَمْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ» (انعام ۱۲۱) و «اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَيْبَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سَبَّحْتَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» (توبه ۳۱) بر این مطلب دلالت دارند (بن علی، ۱۴۴۱ق، صص. ۸۶-۸۷).

بن علی در توضیح آیه ۳۱ سوره توبه به روایتی که ترمذی با سندش از عدی بن حاتم نقل کرده استناد می کند که می گوید: نزد رسول الله (ص) آمدم درحالی که صلیبی طلایی در گردنم بود. ایشان فرمودند: ای عدی، این بت را از گردنت دور کن. و شنیدم که آیه ای از سوره براءت را می خواند: «اینان دانشمندان و راهبان خود را به جای الله به الوهیت گرفتند». سپس فرمودند: اما آن ها بزرگانشان را نمی پرستیدند. ولی وقتی چیزی را برایشان حلال می کردند، آن ها نیز آن را حلال می دانستند، و هر گاه چیزی را بر آن ها حرام می کردند، آن ها نیز آن را حرام می دانستند (ترمذی، ۱۴۱۹ق، ج. ۵، ص. ۱۲۲). طبق این روایت، عبادت احبار و رهبان به معنای اطاعت کردن از آن ها در تحریم حلال و تحلیل حرام و پیروی از آن ها در مخالفت با خدا و رسولش (ص) است. بن علی در توضیح آیه ۱۲۱ سوره انعام نیز، منظور از «أَعْطَمْتُمُوهُمْ» را اطاعت در تشریح و قانون گذاری می داند و می گوید: «مشرکان بر تحلیل میتة چنین استدلال کردند که چگونه حیوانی را که خودتان می کشید و ذبح می کنید، می خورید، اما از آن چه خدا کشته نمی خورید؟! بنابراین به تشریح یک حکم پرداختند. و اگر مسلمانی در همین یک حکم از آن ها اطاعت نماید، به تصریح آیه، مشرک شده است» (بن علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۸۸). وی در تأیید دیدگاهش به سخن ابن تیمیه در این باره نیز اشاره می کند: «هر کس حرامی که بر حرام بودنش اجماع است را حلال بداند، یا حلالی که بر حلال بودنش اجماع است را حرام نماید، یا شریعت را تغییر دهد، به اجماع علما کافر است» (ابن تیمیه، ۱۴۱۶ق، ج. ۳، ص. ۲۶۷).

بن علی همچنین عمل کفرگونه را مؤید کفر فرد می داند و برخلاف مرجئه معتقد است، فکر و اعتقاد افراد از عملشان کفایت نمی کند و عمل بیانگر استحلال و انکار است (بن علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۹۰). مرتبه پنجم «حکم بغیر ما انزل الله» ادعای حق تشریح مطلق است. در مرتبه قبل حاکم بدون ادعای حق، به تشریح احکام می پرداخت، اما در این مرتبه حاکم، تشریح مطلق و بدون دخالت خداوند متعال را ادعا دارد. وی برای اثبات کفر در این مرتبه از «حکم بغیر ما انزل الله»، به آیه «أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ» (اعراف ۵۴) استناد می کند و امر را به تشریح و حکم معنا می کند و می گوید: «کسی که در این ویژگی به منازعه با خدا پردازد، و آن را برای خود یا دیگری ادعا نماید، به اجماع مسلمانان کافر است» (بن علی، ۱۴۴۱ق، صص. ۹۰-۹۱). ششمین و آخرین مرتبه «حکم بغیر ما انزل الله»، تعطیل کردن و جلوگیری از اجرای احکام الهی - خواه یک حکم یا بیشتر - با توسل به زور است که به اجماع علما موجب کفر اکبر و خروج از دین می شود (بن علی، ۱۴۴۱ق، ص. ۹۱).

نقد دیدگاه ترکی بن علی در تکفیر «حاکم بغیر ما انزل الله»

همان طور که بیان شد، بن علی «حکم بغیر ما انزل الله» را دارای شش مرتبه می داند. اما وی معیار دقیقی برای این تفکیک بیان نکرده است و لذا با دقت در جزئیات این مراتب شش گانه، هم پوشانی برخی از آن ها نسبت به برخی دیگر نمایان می شود. با این حال، با دقت در دیگر سخنان بن علی (بن علی، ۱۴۴۱ق، صص. ۲۲-۲۴)

می‌توان وجه مشترک تمام مراتب حکم بغیر ما انزل الله از دیدگاه او را، تعارض با توحید الوهی دانست و چون مصداق شرک الوهی هستند، بن علی آن‌ها را مکفر می‌داند که از دیدگاه بن علی، به جز مرتبه اول یعنی گناه که باید همراه با قید استحلال باشد تا به تکفیر منجر شود، باقی موارد به صرف عمل، موجب صدور حکم فقهی تکفیر می‌شوند.

قبل از پرداختن به نقد تفصیلی دیدگاه بن علی باید گفت اصل وارد کردن توحید حاکمیت در تعریف توحید الوهی، پذیرفتنی نیست؛ زیرا پیامبر (ص)، صحابه، تابعین، سلف و خلف هیچ کدام، توحید را این‌گونه تفسیر نکرده‌اند. بلکه آن‌ها صرفاً مردم را به «لا اله الا الله» که مدلول آن را با فطرت خود درک می‌کنند دعوت کرده‌اند. لذا وقتی فرد مجوسی به «لا اله الا الله» دعوت می‌شود می‌فهمد که باید آتش‌پرستی را رها کرده و به دو خدا یعنی خدای خیر و نور و خدای شر و ظلمت معتقد نباشد و با نماز و سلوکش به سوی خدای یکتا متوجه گردد. یک هندو نیز وقتی به «لا اله الا الله» دعوت می‌شود می‌فهمد که باید عبادت گاو و حیوانات دیگر و نیروهای طبیعت را رها کرده و با عبادتش به خدا متوجه شود (خطیب، ۲۰۰۹، ص. ۷۰).

اما در مقام نقد تفصیلی، دیدگاه بن علی را می‌توان از سه جهت مورد نقد و خدشه قرار داد: اول از جهت تعارض و اضطراب درونی و دوم از جهت تعارض با قرآن کریم و روایات پیامبر (ص) و سوم از جهت ابتدای آن بر قواعد تفسیری بی‌اساس که در ادامه بیان می‌شوند:

۱- تعارض و اضطراب درونی دیدگاه بن علی

همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، بن علی شرط تکفیر مرتبه اول «حکم بغیر ما انزل الله» یعنی گناه را، استحلال یا حلال شمردن «حکم بغیر ما انزل الله» می‌داند، اما درباره سایر موارد «حکم بغیر ما انزل الله» برای صدور حکم تکفیر، مجرد عمل بدون اعتقاد به استحلال را کافی می‌داند که همین مسئله بیان‌گر تعارض و اضطراب درونی دیدگاه اوست؛ زیرا اگر برای تکفیر شخص گناه‌کار، شرط عقیده را دخیل می‌داند، به چه دلیل، این شرط را در دیگر مراتب لحاظ نمی‌کند؟! چه تفاوتی میان مرتبه اول با دیگر مراتب وجود دارد؟ مگر نه این است که همه آن‌ها «حکم بغیر ما انزل الله» هستند؟

بر این اساس، اگر بن علی شرط استحلال یا اعتقاد به حلال بودن «حکم بغیر ما انزل الله» و یا جحد و استکبار را در تمام مراتب لحاظ می‌کرد، دیگر نمی‌توانست بسیاری از «حاکمان بغیر ما انزل الله» را به راحتی تکفیر کند، زیرا ممکن است آن‌ها در عین اعتقاد به حرام بودن «حکم بغیر ما انزل الله»، اما به دلیل غفلت یا پیروی از شهوت خلاف آن عمل کنند.

به تعبیر دیگر، عمل توأم با اعتقاد به حلیت «حکم بغیر ما انزل الله» موجب تکفیر می‌شود، اما اگر عمل توأم با این اعتقاد نباشد نمی‌توان چنین حکمی صادر کرد.

۲- تعارض دیدگاه بن علی با قرآن کریم و روایات پیامبر (ص) (خلط میان اسلام و ایمان، کفر اعتقادی و کفر عملی)

از مهم‌ترین اشکالات دیدگاه بن علی، خلط میان اسلام و ایمان و عدم فاصله‌گذاری و تفکیک میان آن دو است. درحالی‌که از منظر قرآن کریم، اسلام اعم از ایمان است، یعنی هر مؤمنی مسلمان دانسته می‌شود، اما هر مسلمانی

لِزَوْمًا مُؤْمِنًا نَيْسَتْ: «قَالَتِ الْأَعْرَابُ أَمَّا قُلُومٌ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ» (حجرات ۱۴). بر این اساس، شرط اسلام و ایمان با یکدیگر فرق دارد؛ برای ورود به دایره اسلام جاری نمودن شهادتین (توحید و نبوت) بر زبان کفایت می‌کند؛ به‌طور مثال هنگامی که اسامه بن زید، فردی یهودی را، به این بهانه که وی به‌خاطر ترس از شمشیر، اسلام آورده است کشت، پیامبر (ص) خطاب به اسامه فرمود: «چگونه درحالی که لا إله إلا الله می‌گفت او را کشتی؟!» (طبری، ۱۴۱۲ق، ج. ۵، صص. ۱۴۱ و ۱۴۲). اما برای ورود به دایره ایمان، باید اعتقادات را در عرصه عمل متجلی ساخت؛ به‌طور مثال، خداوند متعال در آیات ابتدایی سوره مؤمنون، برخی اوصاف مؤمنان را بیان داشته که عبارت‌اند از: خشوع در نماز، اعراض از لغو، پرداخت زکات، پاکدامنی، رعایت امانت و عهد، و محافظت بر نمازها (مؤمنون ۱-۹؛ برای آگاهی از دیگر اوصاف مؤمنان در قرآن رک: انفال ۲ و ۳؛ نور ۶۲؛ حجرات ۱۵؛ توبه ۷). از دیگر آیات قرآن نیز چنین بر می‌آید که ایمان دارای مراتب است و باید برای دستیابی به مراتب بالای آن تلاش کرد (رک: نساء ۱۳۶؛ مائده ۹۳؛ آل عمران ۱۷۳؛ احزاب ۲۲؛ فتح ۴؛ مدثر ۳۱).

از سوی دیگر، کاربردهای اصطلاح «کفر» در قرآن نیز بیانگر تفاوت مراتب آن است؛ در مواردی از کفر به خدا و پیامبران سخن گفته شده است. به‌طور مثال: «إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفْرَقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا» (نساء ۱۵۰ و ۱۵۱، همچنین، رک: توبه ۵۴ و ۸۰ و ۸۴). و در مواردی دیگر در ارتباط با اعمال و رفتار انسان، تعبیر کفر به کار رفته است. به‌طور مثال: «...وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» (آل عمران ۹۷)؛ «و إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ» (ابراهیم ۷؛ همچنین، رک: نمل ۴۰). دقت در این موارد بیان‌گر این نکته است که اصطلاح «کفر» در قرآن، ذیل دو مرتبه کفر اعتقادی و کفر عملی قابل تقسیم است؛ کفر اعتقادی که از آن به کفر اکبر (کفر فقهی) تعبیر می‌شود، هم در تضاد با اسلام است و هم در تضاد با ایمان است، اما کفر عملی صرفاً در تضاد با ایمان است و موجب خروج از اسلام نمی‌شود، بلکه موجب نقصان ایمان می‌گردد.

در روایات نبوی (ص) نیز اصطلاح «کفر» گاهی ناظر به کفر اعتقادی است مانند: «...قَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ...» (مسلم بن حجاج، ۱۴۱۲ق، ج. ۳، ص. ۱۳۵۷؛ ابن ماجه، ۱۴۱۸ق، ج. ۴، ص. ۳۷۳) (با کافران به خدا بجنگید)؛ و گاهی ناظر به کفر عملی است مانند: «أَتَتْنَا فِي النَّاسِ هُمَا يَهْمُ كَفْرًا، الطُّعْنُ فِي النَّسَبِ وَالنِّبَاحَةُ عَلَى الْأَمِيَّةِ» (ابن حنبل، ۱۴۱۶ق، ج. ۱۶، ص. ۲۷۰؛ مسلم بن حجاج، ۱۴۱۲ق، ج. ۱، ص. ۸۲) (دو چیز در میان مردم کفر است، عیب‌جویی از نسب‌ها، و شیون کردن بر مرده). و مانند: «لَيْسَ مِنْ رَجُلٍ ادَّعَى لِعَيْبِ أَبِيهِ - وَهُوَ يَعْلَمُهُ - إِلَّا كَفَرَ» (ابن حنبل، ۱۴۱۶ق، ج. ۳۵، ص. ۳۶۹؛ بخاری، ۱۴۱۰ق، ج. ۶، ص. ۹). هرکس آگاهانه خود را به غیر پدرش نسبت دهد، کافر شده است). بدیهی است که مصادیق کفر در دو روایت اخیر، از سنخ کفر اعتقادی نیستند و موجب خروج از اسلام نمی‌شوند، بلکه ذیل کفر عملی جای می‌گیرند و مضر به ایمان هستند.

بنابراین در مواجهه با کاربردهای اصطلاح «کفر» در قرآن و روایات، باید توجه داشت که کدام‌یک ذیل کفر اعتقادی و کدام‌یک ذیل کفر عملی جای می‌گیرند.

اما ترکی بن علی و امثال او با نادیده گرفتن این نکته بسیار مهم، کفر را در چارچوب کفر اعتقادی محصور می‌کنند، و تمام کاربردهای اصطلاح «کفر» در قرآن مانند آیه ۴۴ سوره مائده را ناظر به کفر اعتقادی می‌دانند، در نتیجه حکم به عدم اسلام «حاکم بغیر ما انزل الله» می‌دهند. درحالی که با توجه به آنچه بیان شد، صرفاً مواردی از کاربردهای کفر در قرآن و روایات را می‌توان به کفر اعتقادی تفسیر کرد که نقطه مقابل شهادتین (یعنی شرط اسلام) باشند، و غیر از آن را باید به کفر عملی تفسیر کرد. بنابراین نمی‌توان کسی که شهادتین را بر زبان جاری کرده است، با اتهاماتی نظیر «حکم بغیر ما انزل الله» از دایره مسلمانان خارج کرد و حکم به ریختن خونش داد. این نتیجه، مورد تأیید روایات منقول از صحابه نیز هست. به طور مثال در تفسیر آیه ۴۴ سوره مائده از ابن عباس نقل شده که: «إِنَّهُ لَيْسَ بِالْكَفْرِ الَّذِي تَذْهَبُونَ إِلَيْهِ، إِنَّهُ لَيْسَ كُفْرًا يَنْقِلُ عَنْ مِلَّةٍ [وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ] كُفْرٌ دُونَ كُفْرٍ» (بیهقی، ۱۴۲۴ق، ج. ۸، ص. ۳۸) (این کفر، کفری نیست که آن‌ها در نظر دارند. این کفر، کفری که انسان را از دین خارج کند نیست: [کسانی که مطابق احکامی که الله نازل نموده است، حکم نکنند، کافرند] کفری پایین‌تر از کفر اکبر است). از عکرمه نیز نقل شده که: «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ جَاحِدًا بِهِ فَقَدْ كَفَرَ وَمَنْ أَقْرَبَهُ وَ لَمْ يَحْكَمْ بِهِ فَهُوَ ظَالِمٌ فَاسِقٌ» (خازن، ۱۴۱۵ق، ج. ۲، ص. ۴۸) (کسی که به آنچه الله نازل کرده، حکم نکند، و آن را تکذیب نماید، کافر است، و کسی که به آن اقرار دارد و به آن حکم نمی‌کند، ظالم و فاسق است). بر این اساس، صحابه و تابعان تنها انکار عالمانه حکم الهی را موجب کفر و خروج از اسلام می‌دانستند و غیر آن را کفر عملی یا کفر اصغر به شمار می‌آوردند.

۳- استناد به قواعد تفسیری بی‌اساس، و بی‌توجهی به میراث تفسیری اهل سنت

بن علی (۱۴۴۱ق، ص. ۷۴) برداشت افراطی خود از آیه ۴۴ سوره مائده را به قاعده‌ای مستند می‌کند که آن را به ابن تیمیه نسبت می‌دهد: هرگاه کفر همراه با الف و لام تعریف باشد، مراد کفر اکبر است. به طور مثال، وقتی گفته شود: «فُلَانٌ الْكَافِرُ» مراد کفر اکبر است، زیرا کفر مذکور، معرّف به الف و لام استعراق جنس بوده و دلالت بر غایت کفر دارد.

در رد این قاعده باید گفت که اولاً نسبت دادن این قاعده به ابن تیمیه مورد خدشه است. کلام ابن تیمیه این گونه است:

و روی مسلم فی صحیحہ، عن الاعمش، عن أبي صالح، عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه و سلم: «اثنان في الناس هما بهم كفر: الطعن في النسب، والنياحة على الميت» فقولہ: هما بهم كفر، أي هاتان الخصلتان هما كفر قائم بالناس فففس الخصلتين كفر حيث كانتا من أعمال الكفار و هما قائمتان بالناس لكن ليس كل من قام به شعبة من شعب الكفر يصير كافرا الكفر المطلق حتى تقوم به حقيقة الكفر كما أنه ليس كل من قام به شعبة من شعب الايمان يصير مؤمنا حتى يقوم به أصل الايمان و فرق بين الكفر المعروف باللام كما في قوله صلى الله عليه و سلم: «ليس بين العبد و بين الكفر -أو الشرك- إلا ترك الصلاة» و بين كفر منكر في الاثبات. (ابن تیمیه، ۱۴۱۹ق، ج. ۱، ص. ۲۳۷)

در اینجا ابن تیمیه به دنبال بیان این مطلب است که کفر با الف و لام با کفر به صورت نکره تفاوت دارد؛ کفر با الف و لام از مصادیق کفر حقیقی است نه اینکه شخص کافر باشد. تفسیر ابن تیمیه در تفسیر آیه ۴۴ سوره مائده نیز با مدعی بن علی موافقت ندارد. ابن تیمیه حکم را به قضا معنا نموده و مفاد آیه را مختص به قوم یهود می‌داند. همچنین، وی در تفسیر این آیه، از تکفیر مسلمین به دلیل عدم تطبیق احکام شرعی سخن نمی‌گوید (ابن تیمیه، ۱۴۳۲ق، ج. ۲، ص. ۴۷۸).

ثانیاً: برای پذیرش این قاعده، هیچ دلیلی از قرآن و سنت یا قول یکی از علمای متقدم نداریم و حتی با مراجعه به کلام صحابه، نقض آن آشکار می‌شود؛ زیرا آنان کفر معرف به الف و لام را در برخی از معاصی و ذنوب نیز به کار برده‌اند (عنبری، ۱۴۲۳ق، ص. ۱۶۷). برای نمونه در نقلی از ابن مسعود، عمل مردی که رشوه دریافت می‌کرد، با عبارت «ذَلِكَ الْكُفْرُ» یاد شده است (طبرانی، بی تا، ج. ۹، ص. ۲۲۶). ثالثاً: از دیدگاه بزرگان علم نحو، الف و لامی که بر اسم فاعل و اسم مفعول وارد می‌شود، موصول اسمی به معنای «الذی» است، درحالی که الف و لام استغراق دارای معنای حرفی بوده و بر اسم جنس وارد می‌شود (ابن هشام، ۱۴۱۰ق، ج. ۱، صص. ۵۰ و ۵۱). در آیه مذکور، الف و لام وارد بر «الکافرون»، الف و لام اسمی به معنای «الذین» است زیرا «الکافرون» اسم فاعل است، بنابراین بر غایت کفر دلالت ندارد.

قابطه مفسران اهل سنت نیز برداشتی متفاوت با بن علی در تفسیر آیه ۴۴ سوره مائده دارند و این تفاوت در تفسیر آن‌ها از سه تعبیر «من»، «حکم» و «کفر» ذیل آیه «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» نمایان است: برخی، «من» موصوله را، موصول خاص می‌دانند و آن را ناظر به یهود و نصاری (ابن کثیر دمشقی، ۱۴۱۹ق، ج. ۳، ص. ۱۰۳)، یا کسی که به هیچ یک از احکام اسلامی حکم نکند (آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج. ۳، ص. ۳۱۴؛ جادالحق، ۱۴۱۴ق، ص. ۲۶)، یا صرفاً امرا و حکام اسلامی (ثعالبی، ۱۴۱۸ق، ج. ۲، ص. ۳۸۶) می‌دانند. برخی دیگر مصداق «حکم» را صرفاً امر قضا می‌دانند (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج. ۱۲، ص. ۳۶۸؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج. ۳، ص. ۳۱۴؛ قاسمی، ۱۴۱۸ق، ج. ۴، ص. ۱۴۶) و تشریح قوانین مدنی و تطبیق شریعت و افتا را از مصادیق مفهوم حکم نمی‌شمارند، و حاکمیت سیاسی را از دایره آن خارج می‌کنند. در تفسیر «کفر» نیز برخی آن را از قبیل کفر لغوی می‌دانند که باعث خروج از اسلام نمی‌شود. آن دسته از مفسرانی هم که آن را از قبیل کفر شرعی دانسته‌اند، گستره آن را محدود به یهود و نصاری، یا تارکان حکم الهی از سر جحود و انکار می‌دانند (ابن کثیر دمشقی، ۱۴۱۹ق، ج. ۳، صص. ۱۰۶-۱۰۹). بنابراین تفسیر بن علی از آیه ۴۴ سوره مائده تفاوت‌های بسیاری با تفسیر مفسران مشهور اهل سنت از این آیه دارد.

نتیجه‌گیری

ترکی بن علی «حکم بغیر ما انزل الله» را دارای شش مرتبه گناه، حکم بغیر ما انزل الله در مسئله‌ای خاص، تبدیل حکم خدا به حکمی دیگر، تشریح حکمی به جای حکم خدا، ادعای حق تشریح مطلق و تعطیل کردن احکام الهی می‌داند که وجه مشترک همه آن‌ها، تبدیل یا تغییر حکم خدا به حکم دیگر است. از دیدگاه بن علی به جز مرتبه اول یعنی گناه که باید همراه با قید استحلال و یا استکبار باشد تا به تکفیر منجر شود، باقی موارد به صرف عمل، موجب صدور حکم فقهی تکفیر می‌شوند که همین تعارض و اضطراب درونی، اولین اشکال دیدگاه اوست؛ زیرا

اگر برای تکفیر شخص گناه کار، شرط عقیده را دخیل می‌داند، به چه دلیل، این شرط را در دیگر مراتب لحاظ نمی‌کند؟! چه تفاوتی میان مرتبه اول با دیگر مراتب وجود دارد؟ اگر بن علی شرط عقیده را در تمام مراتب لحاظ می‌کرد، دیگر بسیاری از «حاکمان بغیر ما انزل الله» را به راحتی تکفیر نمی‌کرد، زیرا ممکن است آن‌ها در عین اعتقاد به حرام بودن «حکم بغیر ما انزل الله»، اما به دلیل غفلت یا پیروی از شهوت و هوای نفس خلاف آن عمل کنند.

دومین اشکال دیدگاه بن علی، خلط میان مفهوم اسلام و ایمان، و کفر اعتقادی و کفر عملی است؛ اگر بن علی به تفاوت میان اسلام و ایمان و شروط احراز هر یک از آن دو توجه می‌کرد، درمی‌یافت که صرفاً مواردی از کاربردهای کفر در قرآن و روایات را می‌توان به کفر اعتقادی تفسیر کرد که نقطه مقابل شهادتین (یعنی شرط اسلام) باشند، و غیر از آن را باید به کفر عملی تفسیر کرد. بنابراین نمی‌توان کسی که شهادتین را بر زبان جاری کرده است، با اتهاماتی نظیر «حکم بغیر ما انزل الله» از دایره مسلمانان خارج کرد و حکم به ریختن خونش داد. سومین اشکال دیدگاه بن علی نیز، استناد به قاعده تفسیری‌ای است که آن را به ابن تیمیه نسبت داده و کفر معرف به الف و لام را کفر اکبر دانسته است. این در حالی است که برداشت بن علی از کلام ابن تیمیه اشتباه است و قاعده مذکور نه تنها مؤیدی از قرآن و سنت ندارد، بلکه مخالف با کاربردهای کفر در کلام صحابه و تابعان و دیدگاه علمای نحو است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ابن تیمیه، احمد. (۱۴۱۶ق). *مجموع الفتاوی*. مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف.
- ابن تیمیه، احمد. (۱۴۱۹ق). *اقتضاء الصراط المستقیم لمخالفة أصحاب الجحیم*. دار عالم الكتب.
- ابن تیمیه، احمد. (۱۴۳۲ق). *تفسیر شیخ الاسلام ابن تیمیه*. دار ابن الجوزی.
- ابن حنبل، احمد. (۱۴۱۶ق). *مسند الامام احمد بن حنبل*. مؤسسة الرسالة.
- ابن عبدالوهاب، محمد. (بی تا). *متن نواقض الاسلام*. نسخه الکترونیکی.
- ابن فوزان، صالح. (۱۴۲۶ق). *دروس فی شرح نواقض الاسلام للامام المجدد شیخ الاسلام محمد بن عبدالوهاب*. مکتبه الرشد.
- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹ق). *تفسیر القرآن العظیم*. دار الكتب العلمية.
- ابن ماجه، محمد بن یزید. (۱۴۱۸ق). *سنن ابن ماجه*. دار الجیل.
- ابن هشام، عبد الله بن یوسف. (۱۴۱۰ق). *معنی اللیب عن کتب الأعراب*. کتابخانه عمومی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره).
- ایماندار، حمید، و رضایی کرمانی، محمد علی. (۱۳۹۸). بررسی آراء مفسران أهل سنت و نوسلفیه درباره مفهوم حکم در آیه «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» مطالعات تفسیری، (۳۹)، ۹۵-۱۰۴.
- آلوسی، محمود بن عبدالله. (۱۴۱۵ق). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی*. دارالکتب العلمية.
- بخاری، محمد بن اسماعیل. (۱۴۱۰ق). *صحیح البخاری*. وزارة الأوقاف.
- بن علی، ترکی. (۱۴۴۱ق). *شرح نواقض الاسلام العشرة*. نسخه الکترونیکی.
- بیهقی، ابوبکر. (۱۴۲۴ق). *السنن الکبری*. دارالکتب العلمية.
- ترمذی، محمد بن عیسی. (۱۴۱۹ق). *سنن الترمذی*. دار الحدیث.
- ثعالبی، عبدالرحمن بن محمد. (۱۴۱۸ق). *تفسیر الثعالبی المسمی بالجواهر الحسان فی تفسیر القرآن*. دار إحياء التراث العربی.
- جاء الحق، جاد الحق علی. (۱۴۱۴ق). *تنقض الفریضة الغائبة*. (بی تا).
- خازن، علی بن محمد. (۱۴۱۵ق). *لباب التأویل فی معانی التنزیل*. دارالکتب العلمية.
- خطیب، معتز. (۲۰۰۹). *سید قطب و التکفیر أزمة أفكار أم مشكلة قراء*. مکتبه مدبولی.
- شرفیات، عبدالمحمد. (۱۳۹۶). *حکم بغير ما انزل الله*. رهپویان اندیشه.
- طبرانی، سلیمان. (بی تا). *المعجم الکبیر*. دار إحياء التراث العربی.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). *جامع البیان فی تفسیر القرآن*. دارالمعرفه.
- عنبری، خالد بن علی. (۱۴۲۳ق). *الحکم بغير ما أنزل الله و أصول التکفیر فی ضوء الكتاب والسنة و أقوال سلف الأمة*. دارالمنهاج.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). *التفسیر الکبیر*. دار إحياء التراث العربی.
- قاسمی، محمد جمال الدین. (۱۴۱۸ق). *تفسیر القاسمی المسمی محاسن التأویل*. دار الكتب العلمية.
- مسلم بن الحجاج، ابوالحسین. (۱۴۱۲ق). *صحیح مسلم*. (محمد فواد عبد الباقي، محقق). دار الحدیث.
- ملا موسی میبدی، علی، و پور رستمی، حامد. (۱۳۹۵). نقد دیدگاه سلفیهای جهادی در تفسیر آیه حاکمیت «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ». *سلفی پژوهی*، (۳)، ۹۵-۱۱۵.

References

- Ibn Taymiyya, Aḥmad. (1416 AH / 1995 AD). *Majmū' al-Fatāwā* [Collected Fatwas]. Majma' al-Malik Fahd li-Ṭibā'at al-Muṣḥaf al-Sharīf.
- Ibn Taymiyya, Aḥmad. (1419 AH / 1998 AD). *Iqtidā' al-Ṣirāt al-Mustaqīm li-Mukhālāfat Aṣḥāb al-Jahīm* [The Necessity of the Straight Path to Contradict the Inhabitants of Hell]. Dār 'Ālam al-Kutub.
- Ibn Taymiyya, Aḥmad. (1432 AH / 2011 AD). *Tafsīr Shaykh al-Islām Ibn Taymiyya* [Exegesis of Shaykh al-Islām Ibn Taymiyya]. Dār Ibn al-Jawzī.
- Ibn Ḥanbal, Aḥmad. (1416 AH / 1995 AD). *Musnad al-Imām Aḥmad ibn Ḥanbal* [Musnad of Imam Ahmad ibn Hanbal]. Mu'assasat al-Risālah.
- Ibn 'Abd al-Wahhāb, Muḥammad. (n.d.). *Matn Nawāqid al-Islām* [Text of the Nullifiers of Islam]. Electronic version. (in Persian)
- Ibn Fawzān, Ṣāliḥ. (1426 AH / 2005 AD). *Durūs fī Sharḥ Nawāqid al-Islām li-l-Imām al-Mujaddid Shaykh al-Islām Muḥammad ibn 'Abd al-Wahhāb* [Lessons on the Explanation of the Nullifiers of Islam by the Renewer Shaykh al-Islām Muhammad ibn Abd al-Wahhab]. Maktabah al-Rushd.
- Ibn Kathīr al-Dimashqī, Ismā'īl ibn 'Umar. (1419 AH / 1998 AD). *Tafsīr al-Qur'ān al-'Azīm* [Exegesis of the Great Qur'ān]. Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Ibn Mājah, Muḥammad ibn Yazīd. (1418 AH / 1997 AD). *Sunan Ibn Mājah*. Dār al-Jīl.
- Ibn Hishām, 'Abdullāh ibn Yūsuf. (1410 AH / 1989 AD). *Mughni al-Labīb 'an Kutub al-A'rāb* [The Sufficient for Understanding the Books of Grammar]. Āyatullāh Mar'ashi Najafi Public Library. (in Persian)
- Imāndār, Ḥamīd, and Rezā'ī Kermānī, Muḥammad 'Alī. (1398 Sh. / 2019 AD). "A Study of the Opinions of Sunni and Neo-Salafi Exegetes on the Concept of the Ruling in the Verse 'And Whoever Does Not Judge by What Allah Has Revealed'." *Muṭāla'āt Tafvīrī* [Exegetical Studies], 39, 95–104. (in Persian)
- Ālūsī, Maḥmūd ibn 'Abdullāh. (1415 AH / 1994 AD). *Rūḥ al-Ma'ānī fī Tafsīr al-Qur'ān al-'Azīm wa al-Sab' al-Mathānī* [The Spirit of the Meanings in the Exegesis of the Great Qur'ān and the Seven Oft-Repeated Verses]. Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Al-Bukhārī, Muḥammad ibn Ismā'īl. (1410 AH / 1989 AD). *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī*. Wizārat al-Awqāf.
- Bin 'Alī, Turkī. (1441 AH / 2019 AD). *Sharḥ Nawāqid al-Islām al-'Asharah* [Explanation of the Ten Nullifiers of Islam]. Electronic version.
- Bayhaqī, Abū Bakr. (1424 AH / 2003 AD). *Al-Sunan al-Kubrā* [The Major Sunan]. Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Al-Tirmidhī, Muḥammad ibn 'Īsā. (1419 AH / 1998 AD). *Sunan al-Tirmidhī*. Dār al-Ḥadīth.
- Tha'ālibī, 'Abd al-Raḥmān ibn Muḥammad. (1418 AH / 1997 AD). *Tafsīr al-Tha'ālibī al-Musammā bi-al-Jawāhir al-Ḥisān fī Tafsīr al-Qur'ān* [Exegesis of Tha'ālibī Called the Beautiful Jewels in Qur'ānic Exegesis]. Dār Ihyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Jad al-Ḥaqq, Jad al-Ḥaqq 'Alī. (1414 AH / 1993 AD). *Naqd al-Farīdah al-Ghā'ibah* [Critique of the Absent Obligation]. (n.p.).

- Khāzin, 'Alī ibn Muḥammad. (1415 AH / 1994 AD). *Lubāb al-Ta'wīl fī Ma'ānī al-Tanzīl* [The Essence of Interpretation Regarding the Meanings of Revelation]. Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Khaṭīb, Mu'taq. (2009 AD). *Sayyid Qutb wa al-Takfīr: Azmat Afkār am Mushkilat Qurā'* [Sayyid Qutb and Takfir: Crisis of Thoughts or Problem of Readers]. Maktabat Madbūlī. (in Persian)
- Sharīfāt, 'Abdul-Muḥammad. (1396 Sh. / 2017 AD). *Hukm Bighayr Mā Anzala Allāh* [The Ruling Without What Allah Has Revealed]. Raḥpūyān Andīshah. (in Persian)
- Ṭabarānī, Sulaymān. (n.d.). *Al-Mu'jam al-Kabīr* [The Great Lexicon]. Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Ṭabarī, Muḥammad ibn Jarīr. (1412 AH / 1991 AD). *Jāmi' al-Bayān fī Tafṣīr al-Qur'ān* [Comprehensive Explanation in the Exegesis of the Qur'ān]. Dār al-Ma'rifah.
- 'Anbarī, Khālīd ibn 'Alī. (1423 AH / 2002 AD). *Al-Hukm Bighayr Mā Anzala Allāh wa Uṣūl al-Takfīr fī Daw' al-Kitāb wa al-Sunnah wa Aqwāl Salaf al-Ummah* [Ruling Without What Allah Has Revealed and the Foundations of Takfir in the Light of the Book, the Sunnah, and the Opinions of the Pious Predecessors]. Dār al-Minhāj.
- Fakhr al-Rāzī, Muḥammad ibn 'Umar. (1420 AH / 1999 AD). *Al-Tafṣīr al-Kabīr* [The Great Exegesis]. Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Qāsimī, Muḥammad Jamāl al-Dīn. (1418 AH / 1997 AD). *Tafṣīr al-Qāsimī al-Musammā Muḥāsīn al-Ta'wīl* [The Qāsimī Exegesis Called the Beauties of Interpretation]. Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Muslim ibn al-Ḥajjāj, Abū al-Ḥusayn. (1412 AH / 1991 AD). *Ṣaḥīḥ Muslim* (edited by Muḥammad Fawwāq 'Abd al-Bāqī). Dār al-Ḥadīth.
- Malāmūsī Maybaddī, 'Alī, and Pūr Rustamī, Ḥāmid. (1395 Sh. / 2016 AD). "A Critique of the Views of Jihādī Salafīs in the Exegesis of the Sovereignty Verse 'And Whoever Does Not Judge by What Allah Has Revealed, They Are the Disbelievers'." *Salafī Pūzḥūhī* [Salafi Studies], 3, 95–115. (in Persian)